

mentioned. Main components of professional culture of foreign language teacher are distinguished and their role in formation of future specialist is analyzed in this article. The analysis of personal qualities that are important to professional culture is carried out. New methods and approaches which the professional should possess are studied deeply. The importance of general orientation of the future language teacher is underlined. The great attention is paid to the question of self-development and continuous study of the specialist. The term "pedagogical tact" is defined and its importance is mentioned. The necessity of cultural knowledge is distinguished. The attention is paid to the formation of culture and speaking of the teacher. Furthermore, factors which help to form professional culture of future teachers are defined in context of formation of educational system in Ukraine. The necessary personal and professional features are listed.

Key words: professional culture, educational tact, speech standard, personal qualities.

УДК 159.923

О.Ю. НАБОЧУК

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС У ПРОБЛЕМУ ТИПІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Резюме. У статті визначено свідомість особистості як якісно нову, вищу форму відображення об'єктивної дійсності, властиву тільки людині. Здійснено аналіз наукової літератури та зазначено різні підходи, які існують до тлумачення даного терміну. У статті визначено основні структурні складові частини свідомості та здійснено їх детальний опис. Особлива увага була приділена побудові нормативної моделі екологічної свідомості старшокласника. Виділено два принципових аспекти аналізу свідомості: гносеологічний і соціологічний, подано тлумачення цих аспектів та проаналізовано екологічну свідомість особистості в обох планах. Здійснено порівняльний аналіз гносеологічного та соціологічного аспекту, вказано їх характеристики та відмінності. Описано процес формування екологічної свідомості особистості. Охарактеризовано типи екологічної свідомості особистості (антропоцентричний тип; екоцентричний тип; природоцентричний тип; антропоєкоцентричний тип). Основну увагу приділено опису антропоцентричного типу та у його контексті тлумаченню "парадигми оточуючого середовища". Виділено основні та унікальні характеристики екоцентричної свідомості, які не характерні іншим типам. Зазначено найновіші зміни у підходах до класифікації типів екологічної свідомості. У статті визначено недоліки існуючих класифікацій та здійснено необхідні доповнення до існуючих типологій.

Ключові слова: екологічна свідомість, структура екологічної свідомості, типи екологічної свідомості, процес формування екологічної свідомості особистості.

Постановка проблеми. Проблема сутності, структури та типів екологічної свідомості особистості не є новою у науковій літературі. Хоча актуальність цієї теми викликається, передусім, тим, що стосовно структури екологічної свідомості, у психологічній літературі немає цілісної концепції, яка б характеризувала екологічну свідомість особистості з виокремленням компонентів та структурних складових цього феномену, та була б при цьому загальноприйнятною. На нашу думку, це пояснюється, по-перше, тим, що дана проблема набула своєї актуальності особливо останніми роками, адже питання збереження оточуючого середовища стають все більшою мірою значущими з кожним роком існування людства. З іншого боку, науковці вивчають проблему формування екологічної свідомості особистості в різних умовах життєдіяльності (зокрема, В.О.Скребець – в умовах наслідків техногенної катастрофи, Т.О.Євдокимова – в процесі скаутського руху підлітків та ін.), які, без сумніву, накладають відбиток на структуру екологічної свідомості. Ми ж в нашому дослідженні маємо за мету побудувати нормативну модель екологічної свідомості старшокласника, свідомості, яка формується під впливом інформаційних технологій в реальних умовах життєдіяльності, навчання та виховання. Тому проаналізуємо існуючі в психологічній літературі концепції та теорії щодо структури екологічної свідомості, а потім перейдемо до опису типів екологічної свідомості особистості.

Мета статті: 1.Визначити свідомість особистості як якісно нову, вищу форму відображення об'єктивної дійсності, властиву тільки людині. 2.Проаналізувати екологічну свідомість особистості в гносеологічному та соціологічному планах. 3.Описати процес формування екологічної свідомості особистості. 4.Визначити структуру екологічної свідомості особистості. 5.Охарактеризувати типи екологічної свідомості особистості.

Виклад основного матеріалу. Отже, Г.С.Костюк визначає свідомість як якісно нову, вищу форму відображення об'єктивної дійсності, властиву тільки людині. Вона характеризується тим, що за умов її наявності людина за допомогою мови відображає істотні властивості та зв'язки речей, свої ставлення до природного середовища і до інших людей, дає собі звіт про них і, відповідно цього, організує свою діяльність [5, с.72–73]. О.М.Леонтьєв виокремлює три складові свідомості: чуттєву тканину, значення та змісти. З них рівень значень, який ніби «пронизує» всі інші рівні, має провідне значення "образу світу", який вчений розумів як найбільш концептуальну структуру, в межах якої інтегруються окремі когнітивні процеси і, головним чином, здійснюється сприймання та пізнання особистістю оточуючого нас світу [4, с. 3–13]. В.П.Зінченко (аналогічно О.М.Леонтьєву) виділяє три основні структурні складові свідомості: чуттєву тканину, значення та змісти. При цьому вчений зводить ці складові до буттєвих і рефлексивних

рівнів та доповнює їх новою складовою – біодинамічною тканиною, яка певним чином з'єднує свідомість та поведінку індивіда [3, с. 190–192]. В.П.Зінченко зазначає, що образ світу по-різному репрезентується на різних рівнях свідомості. Світ людських цінностей, переживань, емоцій, афектів співвідноситься зі змістом свідомості, а світ ідей, понять, життєвих та наукових знань – зі значеннями, які фіксуються на рефлексивному рівні свідомості. Дослідники екологічної свідомості, спираючись на роботи авторів у галузі психології свідомості в цілому, розрізняють два принципових аспекти (плани) її аналізу: гносеологічний і соціологічний. У гносеологічному плані цей феномен постає відображенням суспільного буття, а в соціологічному – передусім акцентується увага на активній, творчій ролі свідомості. Остання розглядається у зв'язку з виникненням різних соціальних умов, які її визначають, із суспільною діяльністю людей тощо. Гносеологічний аспект дозволяє простежити переважно за рухом від дійсності до свідомості, окреслити походження ідей та поглядів, а соціологічний план, навпаки, – за реалізацією цих ідей і поглядів у суспільному житті [6, с. 93].

Якщо порівняти дослідження екологічної свідомості, виконані в цих двох планах, то в гносеологічному плані свідомість постає як відображення суспільного буття; в соціологічному плані розкривається активна, творча роль свідомості, що розглядається у зв'язку з соціальними умовами, які її визначають, з суспільною діяльністю людей. Гносеологічний аспект дозволяє розкрити особливості руху від дійсності до свідомості, виникнення ідей і поглядів, а соціологічний аспект – процеси переходу від свідомості до дійсності, реалізації ідей і поглядів в житті суспільства. В гносеологічному аспекті (зокрема, з точки зору соціальної філософії) найпростішими структурними елементами свідомості постають відчуття, сприймання, уявлення, поняття і подібні їм чуттєві, вольові та раціональні утворення. В соціологічному ж аспекті ними виступають знання, переконання, норми, цінності. Одні автори (переважно філософи) роблять акцент на гносеологічному аспекті, інші (переважно соціологи) – на соціологічному тощо. Структура екологічної свідомості в кожному випадку виявляється різною. В першому випадку в ній виділяються утворення, які різняться особливостями свого чуттєвого відображення, в другому – утворення, які мають не однакові суспільні функції. Однак і той, і інший підходи достатньою мірою є обмеженими; в науці необхідним є комплексний підхід, на що неодноразово звертали увагу науковці.

Дослідники екологічної свідомості по-різному визначають її структуру. Так, С.Д.Дерябо та В.А.Ясвін виділяють такі її компоненти: система екологічних уявлень, індивідуальне ставлення людини до природи та диференційоване використання технологій взаємодії з нею [2, с. 51]. Згідно теорії С.Д.Дерябо, в основі суб'єктивного ставлення індивіда до природи полягає відображення в тих чи інших її об'єктах і явищах потреб особистості. При цьому таке відображення потреб особистості в об'єктах або явищах природи характеризуються трьома різними за характером параметрами: широтою, інтенсивністю та усвідомлюваністю. У структурі параметра інтенсивності автор виділяє чотири компоненти. Перцептивно-афективний компонент, який вміщує рівні: естетичного опанування об'єктів природи; чуйності до їх вітальних проявів; етичного сприймання. Когнітивний компонент, який характеризує суттєві зміни в мотивації суб'єкта і спрямованості його пізнавальної активності, пов'язаної з природою, які виявляються в готовності (більш низький рівень) і прагненні (більш високий) отримувати, шукати і перероблювати інформацію про об'єкти природи, в особливій “інформаційній” сензитивності по відношенню до них і т.д. Практичний компонент, що характеризує рівень готовності і прагнення людини до практичної взаємодії з об'єктами природи, опануванню необхідних для цього технологій і т.д. Поступальний компонент, який характеризує рівень активності особистості; цей компонент спрямований на зміну оточення людини відповідно до її суб'єктивного ставлення до природи [2].

Перейдемо до опису типів екологічної свідомості особистості. У психологічній літературі екологічна свідомість аналізується, в першу чергу, за типами, а вже потім, спираючись на базові характеристики кожного окремого типу свідомості, дослідниками виділяються її структурні компоненти. Так в психологічній літературі виокремлюються такі типи екологічної свідомості: 1) антропоцентричний тип; 2) екоцентричний тип; 3) природоцентричний тип; 4) антропоєкоцентричний тип.

Проаналізуємо кожен з цих типів. Для антропоцентричного типу [8, с. 22] характерними є такі особливості:

1. Найвищу цінність являє людина. Тільки вона – самоцінна, все інше в природі аксіологічне тою мірою, якою воно може бути корисне людині. Природа оголошується власністю людства, причому вважається, що людство має право абсолютно на все оточуюче середовище.

2. Існування ієрархічної картини світу. На вершині піраміди розташована людина, дещо нижче – речі, створені людиною для самої себе, ще нижче розташовуються різні об'єкти природи, місце яких визначається ступенем корисності для людини.

3. Ціллю взаємодії індивідів з природою є задоволення тих чи інших прагматичних потреб: виробничих, наукових і т.д. При цьому основною метою є отримання визначеного корисного продукту.

4. Характер взаємодії з природою визначається «прагматичним імперативом»: абсолютно правильним і дозволим є лише те, що корисно для кожної окремої людини і людства в цілому.

5. Природа сприймається лише як об'єкт людських маніпуляцій, як знеособлене навколишнє середовище.

6. Етичні норми і правила діють тільки у світі людей і не поширюються на взаємодію суб'єкта зі світом природи.

7. Подальший розвиток природи розуміється як процес, який підпорядковуватися процесу розвитку людини.

8. Діяльність з охорони природи пояснюється суто прагматизмом: необхідністю зберегти природне середовище, щоб ним могли скористатися майбутні покоління.

Таким чином, антропоцентричний тип екологічної свідомості – це система уявлень про світ, для якої характерним є протиставлення людини як найвищої цінності і природи як власності індивіда, сприймання природи як об'єкта односторонньої дії людини, потрібної лише їй одній прагматичний характер мотивів і цілей взаємодії з оточуючим середовищем тощо. Антропоцентрична екологічна свідомість є властивою для всіх сфер діяльності людини, в центрі уваги яких – фактор корисності для самої людини. І хоча більшість психологів, які займаються проблемами екологічної свідомості, вважають антропоцентричний тип свідомості негармонійним, навіть – руйнівним стосовно всієї природи, логіка нашого життя, технічного прогресу, розвитку цивілізації, нарешті здоровий глузд змушує погодитися з точкою зору Ю.М.Швалба. На думку вченого, слід враховувати, що перевага антропоцентричності стосовно Природи є цілком зрозумілою для людства. Повна її заміна в суспільній свідомості на прийняття лише природних цінностей у свідомості сучасників є неможливою, оскільки суперечить людині сьогодення за своєю природою. Робота педагогів і психологів може мати за мету збільшення долі екоцентризму в настановленнях особистості, визнання цінності та партнерства елементів природного середовища як сусідів на планеті, а більшою мірою усвідомлений підхід в цьому сенсі спостерігається в природогосподарській діяльності [7, с. 294–301].

Розуміння того, що антропоцентрична екологічна свідомість призведе людство до безвихідного стану, не є досконалою за своїми змістовими характеристиками. Це, врешті-решт, й призвело до виникнення так званої “парадигми оточуючого середовища” [8, с. 22], для якої характерними є наступні постулати: людина наділена виключними характеристиками, але як і інші живі істоти включена у єдину глобальну екологічну систему; людська діяльність зумовлена не тільки соціальними і культурними факторами, але також і складними біофізичними, екологічними зв'язками, в які вона включена, і які накладають на її діяльність відомі фізичні та біологічні обмеження; хоча людський інтелект дозволяє істотно розширити можливості його існування в соціальній та природних середовищах, тим не менше, екологічні закони не втрачають для суб'єкта своєї обов'язковості.

Екологічна свідомість, що базується на новій «парадигмі оточуючого середовища» в цілому може бути названа *екоцентричною*. Екоцентризм – це і є основною характеристикою сучасної екологічної свідомості, яка розкриває її сутність [2, с. 10–12]. Аналіз наукової літератури з проблеми екоцентричної свідомості дозволив розкрити характеристики, які властиві лише цьому типові свідомості

1. Найвищу цінність представляє гармонійний розвиток людини і природи. З самого початку природне визнається самоцінним, яке має право на існування тому, що вона є незалежно від корисності або даремності і, навіть, шкідливості для людини. Людина – не повноправний власник природи, а лише один із членів природного співтовариства.

2. Відмова від ієрархічної картини світу. Людина не визнається такою, що володіє якимись особливими привілеями на підставі того, що вона є розумною істотою. Навпаки, розумність людини накладає на неї додаткові обов'язки щодо природи, яка її оточує. Світ людей не протиставлений світу природи, вони обидва є елементами єдиної екосистеми.

3. Ціллю взаємодії з природою є максимальне задоволення як потреб людини, так і потреб всього природного співтовариства. Дія на природу замінюється взаємодією.

4. Характер взаємодії з природою визначається свого роду “екологічним імперативом”: абсолютно правильно і тому – дозволено тільки те, що не порушує існуючу в природі рівновагу.

5. Природа і все природне сприймається як повноправний суб'єкт по взаємодії з людиною.

6. Етичні норми й правила однаковою мірою поширюються як на взаємодію між людьми, так і на взаємодію зі світом природи.

7. Розвиток природи і людини розуміється як процес коеволюції, взаємовигідного єднання.

8. Діяльність по охороні природи викликана необхідністю зберегти природу заради її самої.

Екоцентрична екологічна свідомість – це стійка система уявлень про світ, для якої є характерними: зорієнтованість на екологічну доцільність, відсутність протиставлення людини і природи; сприймання індивідом природних об'єктів як повноправних суб'єктів, партнерів по взаємодії з людиною; розуміння людиною доцільності балансу прагматичної і непрагматичної взаємодії з природою [2, с. 231]. Дана класифікація типів екологічної свідомості, вважає О.В.Гагарін, є недостатньою з точки зору її наукового обґрунтування, і тому її слід модернізувати та доповнювати з точки зору психології та педагогки екологічної освіти [1, с. 50]. Зокрема, В.І.Панов, А.М.Львовичкіна говорять про доцільність доповнення до вказаних типів поняття про *природоцентричний тип екологічної свідомості*, відмінною рисою якого є те, що природні об'єкти не наділяються властивістю виконувати суб'єктні функції, а спочатку приймаються як суб'єкти розвитку Природи в цілому, включаючи світ живої і неживої природи, людини, планету тощо. Н.В.Скалон пропонує так званий *антропоцентричний тип екологічної свідомості*, що припускає наявність взаємодоповнюючих екоцентричних і антропоцентричних цінностей у особистості в навколишньому середовищі, наприклад, урбанізованому.

Висновки. На нашу думку, останні два типи є досить суттєвими для визначення сутності екологічної свідомості. Адже перший, природоцентричний тип, наголошує на принциповій суб'єктності природи. У свою

чергу, антропоцентричний тип є більшою мірою ціннісним ніж перші три типи. На нашу думку недоліками всіх цих підходів є такі два ключові моменти. По-перше, досить чітка категоричність кожного з підходів, визнання лише своїх постулатів правильними, а інших – хибними, недопустимими, що, ми вважаємо, не може бути цілком прийнятним, адже предметом нашого дослідження є взаємодія людини з природою, оточуючим середовищем тощо. По-друге, ці підходи не врахували того, що екологічна свідомість є формульним компонентом екологічної культури особистості. Тому, на нашу думку, слід було би доповнити існуючу класифікацію типів екологічної свідомості гармонійним типом, який, крім тих характеристик, які входять до перерахованих нами чотирьох типів, вміщує також оцінювальний момент взаємодії та ставлення людини до природи в аспекті культури. Саме такий тип екологічної свідомості індивіда сприятиме формуванню його екологічної культури.

Список використаних джерел:

1. Гагарин А.В. Природоориентированная деятельность учащихся как условие формирования экологического сознания : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Александр Валерьевич Гагарин. – М., 2005. – 193 с.
2. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 480 с.
3. Зинченко В.П., Моргунов В.Б. Человек развивающейся : Очерки российской психологии / В.П. Зинченко, В.Б. Моргунов. – М. : Тривола, 1994. – 301 с.
4. Леонтьев А.Н. Психология образа / Алексей Николаевич Леонтьев // Вестник МГУ. – Серия 14. – 1979. – № 2. – С. 3–13.
5. Психологія : [підручник для пед. вузів] / [за ред. Г.С. Костюка]. – К. : “Радянська школа”, 1961. – 582 с.
6. Уледов А.К. Структура общественного сознания : теорет.-социол. исследование / А.К. Уледов. – М. : Мысль, 1968. – 324 с.
7. Швалб Ю.М. Еколого-психологічні виміри способу життя // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / [за ред. С.Д. Максименка]. – К. : “Міленіум”, 2005. – Т. 7, вип. 5, ч. 2. – С. 294–301.
8. Environmental education in the light of the Tbilisi Conference. – P : YNECCO, 1980. – P. 22.

Резюме. В статье определено сознание личности как качественно новую, высшую форму отображения объективной действительности, которая есть только лишь у человека. Проведен анализ научной литературы и указано разные подходы к определению этого термина. В статье определено основные структурные составляющие сознания и проведено их детальное описание. Особое внимание уделено построению нормативной модели экологического сознания старшеклассника. Выделено два принципиальных аспекта анализа сознания: гносеологический и социологический, дано определение этих аспектов и дан анализ экологическому сознанию личности в обоих планах. Произведен сравнительный анализ гносеологического и социологического аспектов, указано их характеристики и отличия. Описан процесс формирования экологического сознания личности. Дана характеристика типам экологического сознания личности (антропоцентрический тип, эгоцентрический тип, природоцентрический тип, антропоэгоцентрический тип). Основное внимание уделено описанию антропоцентрического типа и в его контексте определено “парадигму окружающей среды”. Выделено основные и уникальные характеристики эгоцентрического сознания, не характерные другим типам. Указано основные изменения в подходах к классификации типов экологического сознания. Определены недостатки существующих классификаций и необходимые дополнения к ним.

Ключевые слова: экологическое сознание, структура экологического сознания, типы экологического сознания, процесс формирования экологического сознания личности.

Summary. In this article the consciousness of the person as a new, high form of perception of the objective reality was described. The analysis of scientific literature was carried out and the main approaches towards its definition were distinguished. The main structural parts of consciousness were mentioned and described in details. The attention was paid to the question of formation of ecological model of consciousness of the pupil. Two aspects of analysis of consciousness were distinguished: gnosiological and sociological aspects, the definitions of them are given and ecological consciousness of the person in both aspects was analyzed. The comparative analysis of gnosiological and sociological aspects was carried out and the characteristics and differences were mentioned. The process of forming of the ecological consciousness of the person was described. The types of the ecological consciousness of the person were characterized (anthropocentric, egocentric, naturecentric, anthropocentric). The main attention is paid to the anthropocentric type and “paradigm of the environment” is defined. The main and unique characteristics of egocentric consciousness are mentioned. New approaches towards classification of ecological consciousness are named. Drawbacks of these classifications are mentioned as well as important changes.

Key words: ecological consciousness, the structure of the ecological consciousness, the types of the ecological consciousness, the process of forming of the ecological consciousness of the person.